

ER WAS EENS...

Waarom mythen en sprookjes een goed beginpunt zijn voor de literaire ontwikkeling van leerlingen

Hoewel mythen en sprookjes niet zo snel aan het schoolvak Nederlands gekoppeld worden, kunnen deze soorten verhalen toch een belangrijke rol spelen binnen de literaire ontwikkeling van leerlingen. De volksverhalen nodigen vaak uit tot een bepaalde manier van lezen die leerlingen later ook op andere literaire werken kunnen toepassen. In de lessen Nederlands kunnen via leuke opdrachten mythen en sprookjes de literaire ontwikkeling op gang helpen.

RAMON GROENENDIJK

Sprookjes binnen het literatuuronderwijs. Dat is toch meer iets voor op de basisschool en in de brugklas? Mythen? Leuk voor op het gymnasium, maar waarom bij Nederlands?

Sprookjes worden toch vooral gezien als kinder verhalen die vroeger werden voorgelezen door ouders. Mythen worden vaak direct gekoppeld aan de dode talen. Juist deze twee verhaalsoorten vormen naar mijn mening een belangrijke schakel in de literaire ontwikkeling van leerlingen in het voortgezet onderwijs. Wanneer de nadruk wordt gelegd op de symbolische laag, de

archetypische karakters en de duidelijke structuur van sprookjes en mythen, kun je als docent Nederlands leerlingen een flinke stap op weg helpen in hun ontwikkeling als literair lezer.

Beter boeken leren lezen

Volgens de exameneisen is literaire ontwikkeling een van de subdomeinen van het literatuuronderwijs. Naast smaakontwikkeling (die ik bijzonder lastig vind om te begeleiden) is het doel ook dat leerlingen 'beter literair leren lezen'. Wat dat is, kan op veel manieren worden ingevuld. Iedere docent Nederlands heeft wel zijn eigen visie op 'goed literair lezen', sterk afhanke-

Baba Yaga, tekening Ivan Yakovlevich Bilbin

lijk van de literaire voorkeursbenadering van de docent.

Ik waag me in dit artikel niet aan een eigen definitie, maar wil kort een bepaalde impliciete kwaliteitsnorm abstraheren uit de leesniveau-indeling van Theo Witte (2008).

Witte heeft, zoals bij veel docenten Nederlands bekend zal zijn, een zestal leesniveaus onderscheiden om de literaire ontwikkeling van leerlingen in kaart te brengen. Bij elk daarvan heeft Witte een boekenlijst opgezet, zodat een leerling op een bepaald niveau ook het juiste boek te lezen krijgt. Hieruit valt af te leiden dat in Wittes visie leerlingen die beter leren lezen, ook betere boeken moeten gaan lezen.

Mij gaat het hier niet om het lezen van betere boeken; ik wil in dit artikel vooral ingaan op hoe leerlingen beter leren boeken te lezen. Naar Witte vertaald: hoe kunnen leerlingen soepeler de stap van het ene niveau naar een hoger niveau maken? Hoe kunnen docenten Nederlands hen begeleiden en stimuleren in het betreden van hogere treden van de Witte-ladder?

Volksverhalen (mythen, sagen, sprookjes en fabels) zijn geschikt voor de overgang van niveau 2 naar niveau 3, zo rond de derde klas: van herkenkend lezen naar meer reflecterend lezen.

Volksverhalen

Waarom mythen, sprookjes en andere volksverhalen? Vooral omdat hun voornamelijk symbolische betekenis ze tot uitermate geschikt materiaal maakt om leerlingen beter reflecterend te leren lezen.

Mythen ontstonden uit een behoefte aan verklaring. Wat niet rationeel verklaarbaar was, werd toegewezen aan goddelijke krachten. Sprookjes zijn volksverhalen die handelen over morele kwesties en waarin veel magische elementen een essentiële rol spelen. Ze bevatten altijd een les over goed en kwaad en hebben veelal een vaste structuur. Kenmerkend voor sprookjes is ook hun bijzondere symbolische lading en de zeer archetypische personages die erin meespelen.

Wie leerlingen wil begeleiden in het doorgronden van symbolische ladingen in verhalen en het typeren van personages gekoppeld aan een bepaalde thematiek, vindt een vruchtbare bodem in sprookjes en mythen (net zoals bij sagen en fabels). De wijze les die een sprookje of een mythe bevat, nodigt een leerling uit tot reflectie:

Een mythe is een verhalende overlevering die betrekking heeft op de godsdienst en de wereldbeschouwing van een volk. Het is een verhaal over goden, halfgoden of goddelijke voorouders. Mythen komen onder andere voor in de Egyptische beschaving, de Germaanse godsdienst en de Griekse, Perzische, Chinese en Japanse cultuur.

Een sage is een (volks)verhaal dat gebaseerd is op een historische gebeurtenis. De hoofdpersonen zijn vaak koningen en helden zoals Alexander de Grote, Karel de Grote, Barbarossa, of afwijkende typen als Blauwbaard en Faust. Aan de helden worden meestal bovenmenselijke eigenschappen toegekend. Bekende sagen zijn het Nibelungenlied, Parsifal, El Cid en Koning Arthur.

Een legende is een godsdienstig verhaal met de bedoeling te moraliseren. Met name in de middeleeuwen ontstonden veel legenden over heiligen of voorwerpen (graven, relieken) waarmee iets wonderlijks was gebeurd.

Een fabel is een verhaal uit het natuurleven, vooral uit het dierenleven. Fabels hebben meestal betrekking op het leven van de mens. Het handelen van de dieren wil een bedekte toespeling zijn op het optreden van bepaalde personen. Een bekend fabelfiguur is Reinaart de Vos.

Een sprookje is een verhaal dat geen enkele relatie heeft met een historische gebeurtenis. Het berust volledig op fantasie. Dit in tegenstelling tot sagen en legenden, die beide een historische achtergrond hebben. In sprookjes wordt op een vrije manier – dus niet altijd logisch – omgegaan met tijd en ruimte. De hoofdpersonen zijn meestal ontstaan uit de fantasie. Ze hebben vaak een magische sfeer om zich heen (reuzen, dwergen, heksen en tovenaars). In veel sprookjes wordt het goede beloond en het kwade gestraft.

Bron: Verschuren (n.d.)

	NIVEAU 1	NIVEAU 2	NIVEAU 3	NIVEAU 4	NIVEAU 5	NIVEAU 6
literaire competentie	zeer beperkt	beperkt	noch beperkt, noch uitgebreid	enigszins uitgebreid	uitgebreid	zeer uitgebreid
moeilijkheid tekst	zeer eenvoudig	eenvoudig	noch eenvoudig, noch complex	enigszins complex	complex	zeer complex
voorbeeld	Keuls Floortje Bloem	Oberski Kinderjaren	Krabbé Het gouden ei	Mulisch De aanslag	Couperus De stille kracht	Nooteboom Rituelen
startniveau hv4	onvoldoende	normaal	hoog	excellent		
eindniveau h5	zeer onvoldoende	onvoldoende	normaal	hoog	excellent	
eindniveau v6	zeer onvoldoende	zeer onvoldoende	onvoldoende	normaal	hoog	excellent

De zes leesniveaus volgens Witte (2008). Zie ook <www.lezenvoordelijst.nl>

een kenmerk van een lezer op niveau 3 uit de Witte-ladder.

Een tussenstap op de ladder

Witte noemt een aantal kenmerkende verschillen tussen zijn niveau 2 en niveau 3. Zo kan een leerling op niveau 3 opvallende metaforen een betekenis geven. Symbolische duidingen komen helemaal nog niet ter sprake op niveau 2. In sprookjes en mythen ligt vaak de morele les vlak onder het oppervlak. Wanneer in de klas samen met de leerlingen een zoektocht wordt gemaakt naar de onderliggende betekenis van zo'n volksverhaal, dan be-

geeft een leerling zich al met één been in niveau 3.

Kenmerkend voor een leerling op niveau 3 is dat hij personages kan typeren en kan aangeven wat de (sociale) verhoudingen tussen de verschillende personages zijn. Het archetypische karakter van personages uit sprookjes, mythen en andere volksverhalen en de doorzichtigheid van de verhoudingen tussen personages helpen om dit niveau te bereiken.

Als vaardigheden op niveau 3 noemt Witte ook dat de leerling moreel gedrag van personages kan herkennen, ter discussie kan stellen en dat hij levenslessen kan herkennen. De meeste volksverhalen zijn in feite

gepersonaliseerde gedragspatronen en morele lessen in een doorzichtige verpakking.

Praktische invulling

Hoe dit alles tot een lessenreeks te verwerken? Natuurlijk kan dat op ontzettend veel manieren. Mijn zoektocht naar de juist invulling van een dergelijk 'literatuurblok' mondde uit in een lessenreeks die zich richt op mythen, sagen, sprookjes en fabels. Deze reeks is geschikt voor leerlingen uit vwo 3 en 4 en biedt een mooie opstap naar het leesdossier in de vierde klas. De leerlingen gaan helemaal terug naar de Griekse oudheid en maken kennis met een aantal mythen, om vervolgens de overstap te maken naar de Keltische sagen. Ik ben begonnen met de Griekse mythen om recht te doen aan de ontwikkeling van de verschillende genres. Griekse mythen en Keltische sagen zijn goed met elkaar te verbinden en tegelijkertijd vertonen ze ook logische verschillen door de twee wezenlijk andere culturen.

Vanuit de Keltische sagen is de stap naar sprookjes niet groot (het magische element in de Keltische sagen maakt de overstap naar sprookjes goed te verantwoorden). Ook de link tussen sprookjes en fabels is duidelijk: waar in sprookjes dieren vaak als helper of tegenwerker optreden, spelen ze in fabels de hoofdrol.

Naast het onderscheiden van verschillende genres (mythe, sage, sprookje, fabel) leren leerlingen ook nog wat over verschillende culturen. Dit is natuurlijk geen hoofddoel, maar heeft wel een meerwaarde voor de algemene ontwikkeling van een vwo-leerling. Hoofddoelen blijven het doorzien van symbolische ladingen en morele lessen en reflectie op het gedrag van personages.

Voorbeelden

Een eerste voorbeeld uit de lessenreeks gaat in op de Griekse mythe rondom Persephone en Hades, waar de symbolische lading eigenlijk de verklaring van de jaargetijden inhoudt. De leerlingen lezen hoe Persephone door Hades wordt ontvoerd en uiteindelijk door deze god van de onderwereld wordt misleid met een granaatappelpit. Omdat Persephone iets in de onderwereld heeft gegeten, moet ze daar nu ook naar blijven terugkeren. De leerlingen vatten de mythe in eigen woorden (vier à vijf zinnen) samen en kregen daarna twee vragen:

1. Hoe zou jij Hades als persoon typeren? Wat heeft het feit dat hij god van de onderwereld is, hiermee te maken?

Persephone en Hades, afgebeeld op een Griekse drinkschaal (ca. 440–430 v. Chr.).

2. Wat verklaart de mythe over Persephone? Welk wonder voor de Grieken wordt aan het handelen van de goden toegeschreven? Leg dit uit aan de hand van voorbeelden uit de tekst.

Vrijwel alle leerlingen typeren Hades als vals en gemeen, en koppelen dit natuurlijk aan de onderwereld als plaats waar het 'niet leuk' is om te verblijven. Ook bijna iedere leerling ziet in dat de jaargetijden door deze mythen verklaard worden. Maar hier blijft het vaak niet bij. Als extra opdracht is het erg leuk om vervolgens de aandacht te richten op de granaatappelpit. Waarom geeft Hades juist een granaatappelpit aan Persephone? In de klas (vwo 3) waarin ik deze opdracht gaf, kwam vervolgens het gesprek op de betekenis van appels in sprookjes en bijvoorbeeld ook bij Adam en Eva. Hieruit volgde eigenlijk spontaan de opzoekopdracht waarbij de leerlingen op zoek moesten gaan naar de betekenis van appels bij volksverhalen: de leerlingen wilden het zelf weten!

Een ander concreet voorbeeld uit deze reeks is de opdracht rondom het Russische volksverhaal over Baba Yaga Knokig Bot. Nadat de leerlingen zelf het verhaal over

Waarom mythen, sprookjes en andere volksverhalen? Vooral omdat hun voornamelijk symbolische betekenis ze tot uitermate geschikt materiaal maakt om leerlingen beter reflecterend te leren lezen

de Russische heks (waarin een dochter van een weduwnaar door haar stiefmoeder naar de kinderen etende Baba Yaga wordt gestuurd) hebben gelezen of, als u dat gezelliger vindt, het verhaal is voorgelezen, krijgen ze de volgende opdrachten:

1. In dit verhaal kom je een aantal magische elementen tegen. Welke? Noem er drie en geef aan welke rol ze in het verhaal spelen.
2. Vergelijk Baba Yaga met twee andere heksen die je kent uit sprookjes. Noem twee verschillen en twee overeenkomsten. Wat vind je van hun gedrag? Wat zou het sprookje met dit personage aan jou willen leren?
3. Beschrijf in eigen woorden welke les dit sprookje volgens jou bevat. Probeer in je uitleg ook de betekenis van de bij opdracht 1 genoemde magische elementen te verwerken.

Deze opdrachten werken ook als discussiestukken en gaan op drie elementen in. Opdracht 1 richt zich op de simpele symbolische lading van elementen uit het sprookje. Een voorbeeld: verschillende objecten die het meisje in haar bezit heeft gekregen door aardig te zijn tegen dieren en andere 'dingen' (een hekje en een boom), veranderen op het moment dat zij wordt opgejaagd door Baba Yaga in een bos en een rivier die de heks tegenhouden. Opdracht 2 geeft inzicht in het archetypische karakter van het personage 'de heks' en nodigt uit tot reflectie op het gedrag van de heks. Leerlingen zien in dat echt niet iedere heks er op precies dezelfde manier uitziet: sommige beschreven een typische Disneyheks, terwijl andere meer door het verhaal beïnvloed werden en een Baba Yaga schetsten. Vaste uiterlijke kenmerken keerden wel bij vrijwel iedereen terug: de pukkel op de lange neus, soms een bezem, soms een hoed. Maar bij de beschrijving van het gedrag van de heks waren er eigenlijk alleen maar overeenkomsten: zie hier een simpele manier om leerlingen in vwo 3 te laten zien wat archetypische personages zijn.

De laatste opdracht richt zich op het thema of de les van het sprookje en laat leerlingen een symbolische

lading concreet betekenis geven. Lessen als 'Wie goed doet, goed ontmoet' (letterlijk uit de mond van een leerling!) en 'Je moet niet naar vreemden luisteren' werden uitgewisseld. Dit laatste is essentieel: de opdrachten bereiken pas echt hun doel als leerlingen het gesprek aangaan, met elkaar of met de docent. Samen komen de leerlingen dan tot symbolische duidingen en karakterbeschrijvingen.

En ze lazen nog lang en gelukkig...

Literaire competentie en literaire ontwikkeling zijn twee lastige containerbegrippen: er zijn ontzettend veel vaardigheden onder te scharen, en de begrippen definiëren is bijna onbegonnen werk. De gemene deler is echter dat leerlingen beter leren lezen. Theo Witte ontwikkelde een praktische meetlat om literaire ontwikkeling (en literaire competentie) in kaart te brengen. Literaire ontwikkeling kan hierdoor ook gericht op gang geholpen worden door docenten. Dit artikel kaart hiervoor een mogelijkheid aan. Iedere leerling kent wel sprookjes, en veel mythen, sagen en fabels zijn ook bekend. Het bekende wordt vervreemd: de leerlingen worden gedwongen volksverhalen anders te lezen dan ze als kind deden. Door bij iets bekends te beginnen (de mythen, sagen, sprookjes en fabels) wordt de stap naar het onbekende (de boeken uit het leesdossier bijvoorbeeld) minder groot.

Volksverhalen zijn van alle tijden, juist omdat ze universele lessen bevatten en de personages voornamelijk archetypisch zijn. Door ze op een doelgerichte manier te gebruiken, kan de docent Nederlands leerlingen helpen zich te ontwikkelen als lezer. Op een leuke manier, want wie wil nu niet lang en gelukkig lezen? ■

LITERATUUR
Verschuren, B. (n.d.). *Sprookjes en mythen*. Tilburg: Zwijzen Educatief.
Geraadpleegd via <http://www.leerkracht.nl/show?id=16459>
Witte, T. (2008). *Het oog van de meester*. Delft: Eburon.